

УДК 81.161.2'25+811.163.41+811.512.161 BCUL

Смольницька О. О.,
кандидат філософських наук,
зовнішня наукова співробітниця філологічного факультету,
SLAS – Секція слов'янських і південноазійських мов і
цивілізацій – UNIL (Лозаннський університет, Швейцарія)

**ВІДТВОРЕННЯ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ РЕЛІГІЇ, ПОБУТУ
ТА ІНШИХ РЕАЛІЙ
(НА МАТЕРІАЛІ АРХІВІВ І ФОНДІВ КАНТОНАЛЬНОЇ
ТА УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ ЛОЗАННИ)**

З огляду на інтерес українського перекладознавства до сербського і взагалі балканського епосу – у тому числі пісень – спостерігається виникнення українських інтерпретацій традиційних і навіть канонічних для південних слов'ян пісень. Зокрема, це не лише класичні переклади XIX–XX ст. (українські романтики, М. Старицький, І. Франко, М. Рильський [2] та ін.; дослідження на цю тему: М. Стріха та ін.), але й сучасні (М. Гуць, О. Смольницька та ін.). Проте з огляду на великий корпус цих текстів ще рано казати про систематизований аналіз, не кажучи про повне відтворення перекладів усіх або головних творів. З огляду на це (а також насиченість сербських, боснійських, чорногорських та ін. пісень), а також на насиченість і складність згаданих текстів, не кажучи про виклики, які вони становлять для українських перекладачів і лінгвістів, актуальна спроба окреслити особливості деяких лексичних груп.

Актуальність дослідження полягає в залученні раніше не опрацьовуваних джерел архівів і фондів Кантональної та Університетської Бібліотеки Лозанни (BCUL), які донедавна були зачинені, відчинені на короткий термін, але на сьогодні вже знову недоступні. Пропонована публікація зосереджується на кириличних текстах. Емпіричним шляхом було виявлено антологію «Српске народне песме» (Белград, 1923, друге видання) – сербською мовою. На тему BCUL є окремі публікації швейцарських дослідників, як і авторки поданого тексту, проте вони не розглядали південнослов'янський матеріал.

Авторка дослідження висловлює подяку славісту і мистецтвознавцю Андреа Кантінотті (Andrea Cantinotti), науковому співробітнику BCUL, за надану можливість працювати з джерелами вказаної Бібліотеки.

Мета дослідження – розглянути нюанси релігійної, побутової та іншої лексики у вибраних варіантах пісні про Омера і Меріму, відомої в сербському та боснійському фольклорі. **Завдання:** 1) окреслити особливості цього твору; 2) дослідити постійні епітети – колоративи; 3) проаналізувати фітосимволіку та побутові реалії, проблеми їхнього відтворення в українському поетичному перекладі; 4) розглянути маскуліnnі та фемініnnі символи. Матеріалом аналізу є оригінали сербською мовою та власні українські поетичні переклади з оригіналів.

Сюжет цих пісень нагадує Шекспірову трагедію «Ромео і Джульєтта», проте, незважаючи на любовний аспект, а також і *поєднання Еросу і Танатосу*, згадана пісня, досі популярна в мистецтві, має також історичні, реалістичні, водночас і символічні, аспекти. Її можна назвати й прикладом матеріалу для лінгвокультурології, лінгвокраїнознавства та дотичних дисциплін. В аспектах поетики, архітектоніки та інших питаннях цей текст і його численні варіанти являють собою цікавий об'єкт і предмет досліджень, у тому числі лінгвістичних. Згадані пісні (як й інші означеного періоду та означеного роду) складені «білим, неримованим віршем» [2, с. 17]. Переклад це зберігає. *Особливості оригіналів:* так, варіант під заголовком «Омер і Меріма» («Омер и Мерима»): упадає у вічі *маскуліnnий символ*, частий у балканському фольклорі – «юнак» (хоча цей сюжет не пов'язаний із героїчним епосом і не має виразних історичних реалій, хоча реалії доби наявні). «Юнак» тут фігурує у значенні «герой», «богатир» [2, с. 15], юнацькі пісні – «героїчні» [2, с. 14], є термін «юнацький епос». Звідси – *міжмовна омонімія*, проте український переклад (як і версії М. Рильського та ін., тобто класична основа) зберігає оригінальну лексему.

Також у цих текстах оригінально подано *колоративи*, що являє собою задачу для перекладача. Коли мати сватає Омеру не його кохану Меріму, а іншу красуню, зі значного та багатой родини, то так змальовує її портрет: «Коса јој је кита ибришима, / 0010 обрвице како пијавице, / 0011 црне очи - два драга камена, / 0012 бијело лице - два ђула румена, / 0013 уста су јој кутија шећера, / 0014 зуби су јој дизија бисера, / 0015 бијели дојци - два жута лимуна, / 0016 бијеле руке как[o] у бербера...» [5]. Українською: «В неї коси – китиці з нитками, / в неї брови – чорні, наче п'явки, / чорні очі – наче самоцвіти, / білий лик – на нім рум'яні ружі, / зуби в неї – перли бездоганні, / білі перса – жовті дві цитрини, /

білі руки, наче у голярки...» [6, с. 1] (тут і далі поетичний переклад із сербської мій. – О. С.) Епітет «білий» до обличчя, рук тощо – частий у сербських народних піснях, навіть якщо це суперечить логіці («білі перса» не можуть кольором нагадувати «жовті цитрини» або «жовті лимони», але в оригіналі саме так). М. Рильський писав про колоратив «білий»: «Як буває воно і в наших піснях та думках, постійний епітет іноді призводить до курйозу» [2, с. 16]. З іншого боку, у східній традиції блідий і жовтий кольори часто близькі (традиційне порівняння «щоки як шафран», наприклад). Може, тут навіть мається на увазі окремий сорт блідо-жовтих лимонів. Відтак, можна дотримуватися переходу відтінків або порівняння колоративів: жовтий=блідий – білий. Оригінальне порівняння: руки нареченої білі, «як у голяра» («у *бербера*» [5]), тобто вжито в чоловічому роді. З огляду на розмір у перекладі вжито *фемінітив*. «Білі руки» можуть іще означати витончені та вправні (як в Ізольті Білорукої, яка майстерно гаптувала; куртуазний сюжет про неї в різний час поетично інтерпретований Лесею Українкою та Максимом Рильським). Тобто руки нареченої не лише білі та ніжні, а й вправні. Побачивши вмерлого від горя Омера, його кохана Меріма (яка потім так само вмирає) каже: «Чорні очі, та мене не бачать, / білий лик, але вже не рум'яний, / медовустий, та м'я не цілуєш, / як мене раніше цілував ти, / білі руки, м'я не пригорнути, / бистрі ноги, вам не йти зі мною...» [6, с. 3].

Наголошення імен – на першому складі: Óмер, Méріма, Фáтіма, зменшувальні імена – Мера і Фата. На увагу заслуговує відтворення *побутової* лексики. Так, Меріма спускається з балкона – в оригіналі це «чардак», що османсько-турецькою означає різновид балкона, *çardak*). На окрему увагу заслуговує фітосимволіка (квіткова символіка). У варіанті «Смерть Омера і Меріми» («Смрт Омера и Мериме») сказано: «Двоє су се замилили млади: / Омер момче, Мерима девојка, / У пролеће, кад им цвета цвеће, / Кад им цвета зумбул и каранфил...» [9, с. 81]. У перекладі: «А було їх двоє, двоє юних: / Хлопець Óмер, Méріма-дівчина, / Як весняні квіти розпускались, / Гіацинта квіти і гвоздики» [8, с. 1]. *Гіацинт* («зумбул» – від тюркського слова [3, с. 68], *гвоздика* – «каранфил» [9, с. 81]), *базилік* (який мати вносить молодим після шлюбної ночі), троянда – *ђул* (від турецького *gül* [9, с. 82], що означає і «троянда», і «квітка»). *Гіацинт* – у даному разі чоловічий символ (у східній поезії з цією квіткою порівнювалися кучері, у тому числі юнаків; іще про цей фітосимвол в орієнтальному дискурсі: [3, с. 68-69]), а *гвоздика* – традиційний жіночий (цікаво, що це й символ уже зрілої й навіть літньої, мудрої жінки, а тут – дівочий). Також є східний вплив у ключовій ролі квіткових пахощів, парфумів: Омерове

тіло омивають у рожевій воді (тобто у трояндах, як він просить), а Меріма вчуває ці пахощі. Цікаво, що тут *троянда* постає як маскулінний (чоловічий) символ. В іншому варіанті цієї пісні згадується віла (Омерова мати каже: «Кажуть, є в цих горах-лісі віла, / І вона стріляє в наречених, / Юнаків застрелює кіннотних; / За свого боялася я сина...» [4, с. 2]). *Віли* – крилаті створіння південнослов'янської міфології, схожі на наших русалок, повітруль, мавок (можна згадати поему Лесі Українки «Віла-посестра», де відтворено «аромат юнацької пісні» [2, с. 18]). Це «феї сербської міфології» [1, с. 18]. Уявляються як красуні в білому (є вислів «прекрасна як віла», або «і віли такої немає прекраснішої», усталений епітет «біла віла»), проте можуть мати й потворні риси, а також бути амбівалентними – як справжні стихійні духи (на цю тему, зокрема: [1]).

Злото (в оригіналі *злато*) – тут у значенні: люба, кохана (улюблена дочка, кохана дівчина): «Не одсједа Атлагића злато» [7], «Ој Бога ти, Атлагића злато!» [7], тощо. М. Рильський, який сам перекладав сербські та чорногорські епічні пісні, пояснював: «...епітети білий і золотий завжди являються епітетами, що вказують на щось позитивне, дороге, красиве (мати називає сина: моє золоте яблуко)» [1, с. 16] (розрядка авторська). *Гаптована сорочка* – в оригіналі «Под аздију седефли тамбуру», тобто надів під плаща сорочку, вишивану золотом і (чи) сріблом. В оригіналі є й слово турецького походження «дивит». Це набір для писання (перо і чорнило [9, с. 82]). Омер просить наречену: «Довати ми дивит и артију» [7], «Донеси ми дивит и артије» [9, с. 82]. Цей вислів можна перекласти архаїзмом як «атрамент»: «Принеси пера і атраменту...», але тоді зникає згадка про папір чи пергамент, оскільки кожна реалія тоді розуміється окремо. Омер пише матері листа – в оригіналі: «Кад је мајки књигу написао...» [9, с. 82]. Тут ізнову явище міжмовної омонімії, оскільки наведена лексема означає не «книга», а «лист» (сербськ. «писмо» [9, с. 82]).

Отже, згідно з дослідженням і різними застосованими методами аналізу (у тому дослідивши контрастивну лексику), розглянуті варіанти епічної пісні (яку можна вважати і баладою) являють собою інтерес і для лінгвістики, і для суміжних дисциплін. Дослідження постійних епітетів як колоративів показало, що прикметник «білий» наявний як у фемінінному, так і маскулінному портреті. На окрему увагу заслуговують фітоніми (а саме, квіткова лексика) як яскраво виражені маскулінні та фемінінні символи. Відтак, у річичі психолінгвістики ці лексеми мають і виразний асоціативний ряд. Дослідження побутової лексики та пошук реалій, які не мають точних відповідників в інших мовах і культурах, являє собою цікаві завдання для перекладачів. Робота

має перспективу продовження з огляду на великий корпус текстів, їхню насиченість, а також перекладання цих творів.

Література

1. Марко Королевич і віла. *Сербські епічні пісні*: зібрання творів у 20 т. Т. 8. Поетичні переклади / пер. з серб. М. Т. Рильський. К.: Наук. думка, 1985. С. 187–190.

2. Рильський М. Сербські епічні пісні. *Там само*. Т. 16. Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство. К.: Наук. думка, 1987. С. 14–18.

3. Смольницька О. О. Символ гіацинта у вибраній суфійській поезії (оригінали і український переклад): дискурс новітніх послідовників неокласиків. *Ідентичність. Дискурс. Імагологія* : зб. матер. Всеукраїнської наукової конференції з іноземною участю до 150-річчя Агатангела Кримського, м. Острогож, 15 квітня 2021 року / редкол. О. А. Вісич (відп. ред) та ін. Острогож : Вид. Національного університету «Острогожська академія», 2021. С. 67–72. URL : <https://surl.li/tumozu>.

Джерела ілюстративного матеріалу

4. Інший варіант про Омера і Меріму / з серб. еквілінеарно і еквіритмічно переклала Ольга Смольницька. Автор. комп. набір, 2023. 10 с. (Рукопис з неопублікованого архіву Ольги Смольницької).

5. Омер и Мерима. URL : <https://surl.li/unpgcu>.

6. Омер і Меріма / з серб. еквілінеарно і еквіритмічно переклала Ольга Смольницька. Автор. комп. набір, 2023. 5 с. (Рукопис з неопублікованого архіву Ольги Смольницької).

7. Опет то, још друкчије (Вук 345). URL : <https://surl.li/rgblsa>.

8. Смерть Омера і Меріми / з серб. еквілінеарно і еквіритмічно переклала Ольга Смольницька. Автор. комп. набір, 2023. 7 с. (Рукопис з неопублікованого архіву Ольги Смольницької).

9. Смерт Омера и Мериме. *Српске народне песме. Антологија* / приредио др. Војислав М. Јовановић. Друго издање. Београд : Издавачка Књижарница Геце Кона, 1923. С. 81–84.